

องค์ความรู้สมุนไพรและยาตำรับที่หมอพื้นบ้านใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพ : กรณีศึกษาหมอเสริมใจทัศน์จังหวัดยโสธร

กุสุมา ศรียากุล*

ปิยนุช ยอดสมสวย*

จันธิตา อินเทพ*

เรียมศิริ นิลปัทมอมร*

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและยาตำรับที่ใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพของหมอพื้นบ้าน โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกหมอพื้นบ้าน, เติมน้ำสำรวจสมุนไพร พร้อมเก็บตัวอย่าง, การศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากตำราเอกสาร เกี่ยวกับฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาและพิษวิทยาของสมุนไพรแต่ละชนิด, รวมทั้งให้ผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพรของกรมป่าไม้ช่วยตรวจสอบความถูกต้อง. จากการศึกษพบว่าหมอเสริมใจทัศน์ เริ่มเรียนรู้โดยการถูกบังคับให้เป็นผู้ช่วยคุณตาในการรักษาผู้ป่วยตั้งแต่อายุ ๑๒ ปี. หลังจากคุณตาเสียชีวิต หมอเสริมใจทัศน์ รับหน้าที่เป็นหมอในชุมชนและได้พัฒนาตนเองจากประสบการณ์ตรงจากผู้ป่วย. นอกจากนี้ ตลอดระยะเวลา หมอเสริมใจทัศน์ ยังได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิกกลุ่มหมอยาพื้นบ้านในชุมชนและนอกชุมชนที่สนใจอย่างไม่หวงความรู้ เพื่อให้มีส่วนร่วมในการดูแลผู้ป่วยร่วมกัน. ปัจจุบันหมอเสริมใจทัศน์ ได้มีลูกศิษย์ที่เป็นผู้สืบทอดความรู้อย่างจริงจัง คือ หมอประภาส มาสขาว ซึ่งสามารถนำความรู้ที่ได้ศึกษาไปใช้ประโยชน์กับผู้ป่วยในปัจจุบัน. สำหรับสมุนไพรที่ใช้บ่อยในการรักษาในชุมชนนั้น มีจำนวน ๑๐๖ ชนิดเป็นสมุนไพรที่หาง่ายในท้องถิ่น เช่น สมุนไพรใช้แก้พิษงู, แก้ไข้, บำบัดโรคทางเดินอาหาร, โรคระบบทางเดินปัสสาวะ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าสมุนไพรที่ได้รับความนิยมสอดคล้องกับรสและสรรพคุณยาไทย. ส่วนตำรับยาพื้นบ้านที่ใช้รักษาผู้ป่วยก็สอดคล้องกับการปรุงยาตามหลักยารสประจักษ์ตามทฤษฎีแพทย์แผนไทย. การตรวจรักษาใช้หลักการชั่งปริมาตรอาการป่วย, การบริโภคอาหาร, ฤดูกาล, อายุ, และการตรวจร่างกายเพื่อดูสมดุลทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม ถึงเวดล้อม เพื่อให้ผู้ป่วยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น. ภาพองค์รวมความรู้ ส่วนใหญ่หมอเสริมใจทัศน์ รักษาตามอาการขั้นพื้นฐาน และกลุ่มโรคเรื้อรัง เช่น มะเร็งลำไส้. ยาที่ใช้มีลักษณะเรียบง่ายไม่ซับซ้อน เป็นยาต้ม ยาฝน เป็นต้น.

การศึกษานี้ทำให้เห็นประโยชน์ในการรวบรวมองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้าน เพื่อนำไปต่อยอดและนำไปพัฒนาให้ครบวงจรทั้งทางด้านสาระสำคัญและการนำมาใช้กับผู้ป่วยอย่างมีประสิทธิภาพ.

คำสำคัญ : หมอพื้นบ้าน, หมอเสริมใจทัศน์, องค์ความรู้แพทย์แผนไทย

ภูมิหลังและเหตุผล

การแพทย์พื้นบ้านเกิดขึ้นบนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และคนกับคน ในจารีตแบบเดิมที่คนยังยอมรับอำนาจของธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ และ

*สาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนบนพื้นฐานโลกทัศน์ดังกล่าว เพื่อให้คนสามารถเข้าถึงทรัพยากรโดยทั่วถึงและสืบทอดและสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุดและยั่งยืนที่สุด. ระบบการแพทย์พื้นบ้านได้วางบทบาทการเป็นหมอไว้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมไม่ใช่ส่วนตัว. ผู้ป่วยเครือข่ายและตัวหมอเข้าสู่ความสัมพันธ์ในกระบวนการ

ตรวจรักษาด้วยความสัมพันธ์ของคนที่มีอัตลักษณ์ร่วมกัน ดำเนินไปอย่างฉันทานุติพี่น้อง ภายในสถานการณ์ที่เป็นปกติธรรมดา. ในสภาพเช่นนี้ผู้ป่วยจึงไม่เครียดหรือรู้สึกวุ่นวาย อยู่ในสภาพที่ไม่เหมือนกับคนอื่นเมื่อตนเป็นผู้เจ็บป่วย และไม่ว่าใครก็มีสิทธิ์เข้าถึงหมอทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน^๑.

องค์ความรู้ของแพทย์พื้นบ้านโดยการใช้สมุนไพรแก้ ปัญหาความเจ็บป่วย นับเป็นภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าที่บรรพบุรุษได้ใช้ชีวิตเลือดเนื้อแทนห้องปฏิบัติการ เพื่อส่งมอบเป็น องค์ความรู้สืบทอดให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์มาจนปัจจุบัน. องค์ความรู้เหล่านี้มีทั้งส่วนที่ไม่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ ตำรา ไบลาณ สมุดข่อย คีลาจารึก การบันทึกในรูปของจิตรกรรมฝาผนัง. เหล่านี้ล้วนแสดงถึงภูมิปัญญาอันชาญฉลาดที่มุ่งแก้ไขโรคภัยไข้เจ็บ โดยมีได้สืบทอดสั่งสอนอบรมให้ตั้งตนอยู่ในความดีงามตาม แนวพระพุทธศาสนาอันเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ และสมุนไพรนับว่าเป็นความมหัศจรรย์ของธรรมชาติอย่างแท้จริง.

ปัจจุบันภาระค่าใช้จ่ายในทางการแพทย์และสาธารณสุข สูงขึ้นตามเทคโนโลยีที่พัฒนาไป เห็นได้จากสถิติการนำเข้ายา ดังสถิติการนำเข้ายาแผนปัจจุบันสำหรับมนุษย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕ ถึง ๒๕๔๘ มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น คือ ๑๙,๘๖๗.๙๔๔, ๒๖,๐๒๔.๘๖๖, ๓๐,๕๔๕.๕๔๓ และ ๓๘,๒๙๓๓.๓๗ ล้านบาทตามลำดับ^๒ ทำให้ต้องมีการปฏิรูประบบสาธารณสุขด้วยการ มองกลับสู่ธรรมชาติ. ประชาชนจึงหันมาสนใจด้านบำรุงรักษา สุขภาพด้วยธรรมชาติมากขึ้น.

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ, มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ผสมผสานกลมกลืนกับ ธรรมชาติ. แต่ภูมิปัญญาดังกล่าวกำลังสูญหายไปจากการถูก เบียดบัง, การกดดันจากการแพทย์แผนปัจจุบัน เช่นมีการเผา ตำราซึ่งเป็นองค์ความรู้ของประเทศชาติ, หมอพื้นบ้านไม่สามารถให้การรักษายาบาลแก่ประชาชนได้ เพราะกฎหมาย และระเบียบต่าง ๆ ที่หยดย้อออกมาควบคุมตลอดระยะเวลากว่า ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา และเพิ่งจะมีการส่งเสริมและพัฒนาในระยะช่วง ๑๐ ปีมานี้. อีกทั้งหมอพื้นบ้านที่มีความรู้ส่วนใหญ่มีอายุมาก แล้วซึ่งค่อย ๆ หมดไปตามอายุขัย.

หมอเสริม ใจทัศน์ เป็นหมอพื้นบ้านคนหนึ่งที่มีอายุมาก แล้ว ได้ให้การรักษายาบาลแก่คนในชุมชน ณ ภู่น้อมเกล้า อำเภอลำปาง จังหวัดยโสธร และทั่วประเทศมาช้านาน, มี

ความรู้เรื่องสมุนไพรภาคอีสานเป็นอย่างดี และมีตำรับยาใน การรักษาโรคและสร้างเสริมสุขภาพ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการจัด รวบรวมองค์ความรู้ของผู้ที่แท้จริงไว้และนำไปศึกษาวิจัยต่อ จะเป็นการต่อยอดและพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยให้มี คุณค่ายิ่ง ๆ ขึ้นไป และจะช่วยให้ประเทศไทยเพิ่มความเป็น เอกราชทางด้านสุขภาพอนามัยได้. นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้าง สัมพันธภาพที่ดีระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ ทำให้การ ถ่ายทอดความรู้ที่มีได้สะดวกอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น จึงมีความ จำเป็นจะต้องมีการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เพื่อจัดทำเป็น ตำราขึ้นพื้นฐานไว้ให้นักศึกษาและประชาชนได้ศึกษาหาความ รู้ต่อไปในอนาคต. ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงทำการรวบรวมองค์ ความรู้สมุนไพรและยาตำรับสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคและ สร้างเสริมสุขภาพของหมอพื้นบ้านอีสาน โดยอาศัยหมอเสริม ใจทัศน์ แห่งอำเภอลำปาง จังหวัดยโสธร เป็นกรณีศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์จำเพาะเพื่อ

๑. รวบรวมชื่อ และสรรพคุณของสมุนไพร ๑๐๐ ชนิด.
๒. รวบรวมตำรับยาที่หมอพื้นบ้านอีสานใช้สำหรับรักษา ผู้ป่วยและ/ หรือสร้างเสริมสุขภาพ.
๓. เก็บตัวอย่างสมุนไพรชนิดต่าง ๆ และถ่ายภาพสมุนไพร ในข้อ ๒ และเก็บส่วนของสมุนไพรเพื่อนำไปทำตัวอย่าง พรรณไม้แห้งเพื่อการศึกษา.
๔. ตรวจสอบชื่อสมุนไพรกับชื่อวิทยาศาสตร์ให้เป็นองค์ ความรู้ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเพื่อให้สามารถนำไปศึกษาวิจัยสรรพคุณ, ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา และความเป็นพิษ.

ระเบียบวิธีวิจัย

ทำการวิจัยเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบ เจาะลึกและแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงสำรวจ, เลือกพื้นที่ และกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง คือหมอเสริม ใจทัศน์ ซึ่งเป็น หมอพื้นบ้านภูมิปัญญาไทยที่ประกอบอาชีพให้การรักษาอยู่ใน ชุมชนมากกว่า ๒๐ ปี มีผู้มารับบริการทั้งภายในและนอกชุมชน ในอำเภอลำปาง จังหวัดยโสธร. พื้นที่ดำเนินการได้แก่ บ้าน น้อมเกล้า หมู่ ๑๗ ตำบลป่งคล้า อำเภอลำปาง จังหวัดยโสธร ใช้ระยะเวลาดำเนินการ ๑ ปี.

เก็บข้อมูลโดย

- การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

- เดินป่าสำรวจ เก็บพืชสมุนไพร ถ่ายภาพ และเก็บตัวอย่างสมุนไพรเพื่อทำตัวอย่างพรรณไม้แห้ง (herbarium specimen) เก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์เพื่อใช้ในการเรียนการสอน.

- จัดสนทนากลุ่ม

- ศึกษาค้นคว้าข้อมูลการใช้สมุนไพรและสรรพคุณแต่ละชนิดเพิ่มเติมจากเอกสาร ตำราคัมภีร์แพทย์แผนไทย และหนังสือสมุนไพร.

- เชิญอาจารย์ลีนา ผู้พัฒนาพงศ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านพฤกษศาสตร์จากกรมป่าไม้ และรองศาสตราจารย์ ดร.อรุณพร อิฐรัตน์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ช่วยตรวจสอบความถูกต้องของชื่อสมุนไพร ชื่อสามัญ และชื่อวิทยาศาสตร์.

การวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา. ในการศึกษาองค์ความรู้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน แบ่งการวิเคราะห์ข้อมูลเป็น ๒ ส่วนดังนี้

๑. วิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับแหล่งที่มา ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร.

๒. วิเคราะห์ภูมิปัญญาเกี่ยวกับตำรับยา และสมุนไพรที่แยกรสยา ๙ รส และรสยา ๑๐ รส ตามหลักเภสัชกรรมไทย.

ผลการศึกษาและวิจารณ์

จากการศึกษาพบว่าหมอเสริมใจทัศน์ได้รับการสืบทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษตั้งแต่เด็ก และมีการศึกษาเพิ่มเติมจากประสบการณ์ในการดูแลผู้ป่วยของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้หมอพื้นบ้าน^{๓,๔} พบว่าปัจจัยการถ่ายทอดความรู้ คือ ระบบเครือญาติ. ปัจจุบันยังเป็นหมอพื้นบ้านที่ให้บริการผู้ป่วย. หมอเสริมใจทัศน์ได้รับความเคารพนับถือจากคนในชุมชน โดยได้ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพให้กับกลุ่มหมอพื้นบ้านในชุมชนอย่างไม่หวงวิชาเพื่อให้สมาชิกในกลุ่มเข้ามาดูแลผู้ป่วยร่วมกัน. นอกจากนี้ ยังมีลูกศิษย์ คือ หมอประสาท มาสขาว ซึ่งอยู่นอกชุมชนเดินทางมาฝากตัวเป็นศิษย์และเรียนรู้การใช้สมุนไพรในการดูแลผู้ป่วยแบบพื้นบ้านอย่างจริงจัง จนปัจจุบันสามารถนำวิชาความรู้ไปช่วยเหลือประชาชนได้.

การศึกษาสมุนไพรและยาตำรับและยาพื้นบ้านที่มีการนำมาใช้ของหมอเสริมใจทัศน์ พบว่ามีสมุนไพรที่ใช้บ่อยจำนวน ๑๐๖ ชนิด ดังแสดงในตารางที่ ๑ และพบว่ารสและสรรพคุณของสมุนไพรที่ศึกษาสอดคล้องกับหลักของเภสัชกรรมแผนไทย

คือ รสยาสมุนไพร ๙ รส และรสยาสมุนไพร ๑๐ รส ตามทฤษฎีแพทย์แผนไทย^{๕,๖,๗}. ยาสมุนไพรที่ใช้แบ่งตามรสยาต่าง ๆ ได้ ดังนี้

● **รสฝาด** ๓๐ ชนิด เช่น *กันถั่วย* หรือ *พลองแก้มอัน* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Rhodomnia dumetorum* Merr. & Perry, *กระโดน* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Careya sphaerica* Roxb., *กวก* หรือ *มะกวก* สมุนไพรที่มีรสฝาด เป็นสมุนไพรที่มีสารแทนนิน มีสรรพคุณช่วยสมานแผล ทำให้แผลหายเร็ว ชะล้างความมันและดับกลิ่นได้.

● **รสเมาเบื่อ** ๒๕ ชนิด เช่น *ข้าวขวาง* หรือ *โคยขวาง*, *ขาเป็ย* หรือ *กระดุกกบ* *Hymenopyramis brachiata* Wall.Ex Kurz, *ขี้หนอนทางกระรอก* หรือ *ทางกระรอก* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Clitoria macrophylla* Wall. Ex Benth.. สมุนไพรที่มีรสเมาเบื่อมักมีกลุ่มอัลคาลอยด์หรือกลัยโคไซด์บางชนิดมีสรรพคุณแก้พิษ ฆ่าเชื้อ ลดการอักเสบ การแพ้.

● **รสจืดเย็น** ๒๒ ชนิด เช่น *ข้าวหลามดง* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Goniothalamus laoticus* (Finet & Gagnep). Ban, *คิไพนาคุ่ม* หรือ *โดไม้รู้งุ้ม* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Elephantopys scaber* L., *หมาน้อย* หรือ *กรุงเขมา* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cissampelos pareira* L. var. *hirsute* (Buch.ex DC.) Forman, *ตีดแปดต้น* หรือ *อีเหนียว* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Desmodium styracifolium* (Osbeck) Merr. สมุนไพรรสจืดเย็นใช้ในกลุ่มตำรับเบาหวาน ช่วยขับปัสสาวะและลดไข้.

● **รสเผ็ดร้อน** ๑๙ ชนิด เช่น *หมากยมป่า* หรือ *มะยมป่า* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Acronychai pedunculata* (L.) Miq., *หมากแห้ง* หรือ *เร็ว* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Amomum xanthioides* Wall.ex Baker, *สิงไคตัน* หรือ *อบเชยเทศ* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cinnamomum zeylanicum* L. สมุนไพรที่มีรสเผ็ดร้อน มีน้ำมันระเหยง่าย เช่น ชันน้ำมัน (oleoresin) ช่วยแก้ลม ขยายหลอดลม รุกรุมชน เร่งการผลัดเซลล์ .

● **รสขม** ๑๓ ชนิด เช่น *หยิกบ่ถอง* หรือ *ปลาไหลเผือก* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Eurycoma longifolia* Jack, *เหมือดแอโคก* หรือ *พลองเหมือด* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Memecylon edule* Roxb. สมุนไพรที่มีรสขมมีสารกลุ่มแอลคาลอยด์ เทอร์ปีนอยด์ และกลัยโคไซด์บางชนิด แก้ทางดีและโลหิต ลดการอักเสบ การแพ้ แก้พิษ .

● **รสมัน** ๙ ชนิด เช่น *หนามคอม* ชื่อวิทยาศาสตร์

Ziziphus cambodiana Picrre., หนามเล็บแมว หรือเล็บเหยี่ยว ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ziziphus oenoplia* (L.) Mill. var. *oenoplia* หมากดุกใส หรือชั้นทองพญาบาท ชื่อวิทยาศาสตร์ *Gelonium multiflorum* A. Juss. สมุนไพรสมันมีแป้ง และเมือกหรือมัน สรรพคุณช่วยบำรุงเส้นเอ็น บำรุงผิว เคลือบผิว.

- **รสเปรี้ยว** ๖ ชนิด เช่น *ส้มจ๋อ้น*, *ส้มโอม่ง* หรือ *ชะมวง* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Garcinia cowa* Roxb. สมุนไพรรสเปรี้ยวมีกรดอินทรีย์ สรรพคุณกัดเสมหะ ทำความสะอาด เร่งการผลิตเซลล์.

- **รสหวาน** ๓ ชนิด เช่น *ผักเสี้ยนผี* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cleome viscosa* L., *ตีนเป็ดเครือ* หรือ *เถาเอ็นอ่อน* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cryptolepis buchanani* Roem et Schult. สมุนไพรรสหวานเป็นกลุ่มสมุนไพรที่มีน้ำตาลหรือสารให้ความหวานที่ไม่ใช่น้ำตาลซึ่มซาบไปตามผิวเนื้อ สรรพคุณบำรุงผิว ทำให้ชุ่มชื้น .

- **รสเค็ม** ๓ ชนิด เช่น *ตัวแดง* ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cratoxylum maingayi* Dyer, *เขียงน้อย* หรือ *เขียง*, *มะเมาะน้อย* หรือ *มะเมาะตาเขียด* มีสรรพคุณซึ่มซาบไปตามผิวหนัง ทำความสะอาดผิว ลดผดผื่นคัน.

จะเห็นได้ว่าสมุนไพรบางชนิดมีรสยา ๒ รส ในสมุนไพรชนิดเดียวกัน เช่น *ส้มโอม่ง* และ *ส้มลม* ซึ่งมีรสฝาดและรสเปรี้ยวหรือ *เกียงปิ่น* หรือ *โกปิ่น* มีรสฝาดและรสเผ็ดในสมุนไพรตัวเดียวกัน. สมุนไพรที่หอมเสริม ใจทัศน์ใช้สามารถพบในท้องถิ่นและหาได้ง่าย. ส่วนใหญ่ใช้บำบัดโรคหรืออาการที่พบบ่อยในชุมชน เช่น ในกรณีแก้พิษงู สมุนไพรที่ใช้ ได้แก่ *รากโอบง* และ *น้ำมะนาว*, ส่วนสมุนไพรที่ใช้แก้ไข้ ได้แก่ *รากแก่นาง* *ปลาไหลเผือก*, สมุนไพรที่ใช้แก้โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร ได้แก่ *แก่นเปล้าน้อย* *แก่นมะหาด* *แก่นขี้เหล็ก* *รากเร่วหอม*, สมุนไพรที่ใช้แก้โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินปัสสาวะ ได้แก่ *รากเกียงปิ่น* และ *รากข้าวสารเตี้ย*.

ตำรับยาพื้นบ้านส่วนใหญ่ของหมอเสริม ใจทัศน์ ใช้หลักการปรุงยาตามหลักของยารสประธาน คือ รสร้อน รสเย็น และรสสุขุม. จากการศึกษาตำรับยาหม้อใหญ่ (ตำรับที่ ๘) ของหมอเสริม ใจทัศน์ พบว่าองค์ความรู้ในการใช้ยาตำรับนิยมใช้ยาที่มีสรรพคุณเป็นถ่ายพยาธิ ยาระบาย และยาที่มีรสฝาด ซึ่งประกอบด้วยแก่นมะหาด แก่นขี้เหล็ก ตาไก่ ตากวาง

แก่นแดง เปล้าน้อย ชุมเห็ดเทศ กำจาย เป็นต้น; *แก่นมะหาด* เป็นยาถ่ายพยาธิ, *แก่นขี้เหล็ก* เป็นสมุนไพรในกลุ่มที่พบสารแอนทราควิโนน ออกฤทธิ์ลดการอักเสบ เป็นยาระบาย^๕. นอกจากนี้ ใบและดอก *ขี้เหล็ก* ซึ่งมีบาราคอล ช่วยให้นอนหลับ, ลดความกังวล, *คีไพนกลุ่ม (โตไม่วู้ลัม)* พบว่ามีสารสำคัญทางเภสัชวิทยาที่มีฤทธิ์ยับยั้งเชื้อแบคทีเรียและสามารถลดไข้ได้ ซึ่งฤทธิ์ทางเภสัชวิทยานี้สอดคล้องกับสรรพคุณทางยาไทย โดยที่ส่วนประกอบของคีไพนกลุ่ม เช่น ส่วนของราก ใบ ทั้งต้นสามารถลดไข้หรือแก้ไข้ได้, *ลับลิ้น (ชุมเห็ดเทศ)* มีฤทธิ์ยับยั้งการหดเกร็งของลำไส้, กระตุ้นการทำงานของเซลล์จับกิน (ฟาโกไซต์) สิ่งแปลกปลอม เป็นยาระบาย^๖. ตามภูมิปัญญาไทยแล้ว ส่วนของต้นลับลิ้น แก้วคุดทะราด แก้วโรคผิวหนัง เป็นยาระบายแก้ไข้ ขับปัสสาวะ แก้กษัย แก้หืด เป็นต้น.

จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านนั้นมีความสอดคล้องเป็นข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถอธิบายถึงสารสำคัญต่าง ๆ ที่พบ จึงส่งเสริมความมั่นใจในการใช้ยาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านไปพัฒนาเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ต่อไปในอนาคตได้อย่างน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น.

สรุปว่าองค์ความรู้ของหมอเสริม ใจทัศน์ ส่วนใหญ่ใช้สมุนไพรรักษาตามอาการของโรค เช่น มะเร็งลำไส้ เบาหวาน ไอบซิมหะ แก้พิษงู โดยเน้นการใช้สมุนไพรตามรส และสรรพคุณที่สอดคล้องตามหลักเภสัชกรรมไทย. สมุนไพรส่วนใหญ่ที่หมอเสริม ใจทัศน์ ใช้มีรสและสรรพคุณที่สอดคล้องกับฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาในปัจจุบัน และหาได้ง่ายตามท้องถิ่น. การเตรียมยาได้รูปแบบเป็นลักษณะเรียบง่าย เช่น รูปแบบ ยาต้ม ยาพ่น. นอกจากนี้ หลักในการตรวจวินิจฉัยโรค และการรักษาของหมอเสริม ใจทัศน์ ใช้หลักการซักประวัติทั่วไป, ประวัติการบริโภคอาหารตามฤดูกาลที่ทำให้ให้เจ็บป่วย, ช่วงอายุของผู้ป่วย ร่วมกับการสังเกต และการตรวจร่างกายเพื่อวินิจฉัยโรค, และดูสมดุลงทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ผู้ป่วยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น. คณะผู้วิจัยหวังว่าผลงานครั้งนี้จะช่วยให้ข้อมูลกับผู้สนใจ นำองค์ความรู้ของหมอเสริม ใจทัศน์ ไปต่อยอดและพัฒนายาสมุนไพรให้ครบวงจร ตั้งแต่ระดับภูมิปัญญา จนการสกัดหาสารสำคัญและการนำมาใช้กับผู้ป่วยได้อย่างปลอดภัย และช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกประทับใจหันมาใช้ยาสมุนไพรอย่างยั่งยืน.

กิตติกรรมประกาศ

ศาสตราจารย์พิเศษ พญ.สมบูรณ์ เกียรติธำมณี ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ได้กรุณาช่วยชี้แนะในการทำวิจัยครั้งนี้. พ่อหมอเสริม ใจทัศน์ หมอยาพื้นบ้านจังหวัดยโสธร ให้ความรู้ที่มีคุณค่าทางภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพร และหมอประภาส มาสขาว ได้อนุเคราะห์ให้ข้อมูล เพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น. อาจารย์ลีนา ผู้พัฒนาพงศ์ จากกรมป่าไม้ และรองศาสตราจารย์ ดร.อรุณพร อธิฐรัตน์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ช่วยตรวจสอบความถูกต้องของชื่อสมุนไพร ชื่อสามัญ และชื่อวิทยาศาสตร์. นางสาวสุภาพร ประทุมวงษ์ ช่วยเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับยาสมุนไพร และผู้ที่เกี่ยวข้องหลายท่านได้คอยช่วยเตรียมเอกสารและเตรียมข้อมูลต่าง ๆ ทำให้งานวิจัยฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์.

เอกสารอ้างอิง

๑. เลิศชาย ศิริชัย. สรุปจากรายงานวิจัย เรื่อง การแพทย์พื้นบ้านภาคใต้กับบริบททางสังคมและกระบวนการรักษาผู้ป่วย; ๒๕๔๔.
๒. สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา. จาก <http://www.fda.moph.go.th> (เข้าถึงเมื่อ ๔ มิถุนายน ๒๕๕๐).
๓. เสาวภา พรสิริพงษ์. คู่มือการอบรมการแพทย์แผนไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; ๒๕๓๘.
๔. เสาวภา พรสิริพงษ์, พรทิพย์ อุดมรัตน์. ความหลากหลายทางชีวภาพ: กรณีศึกษาหมอยาพื้นบ้าน สมุนไพรในยุคโลกไร้พรมแดน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; ๒๕๓๘.
๕. กองประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไปสาขาเวชกรรม เล่ม ๑. มปป.
๖. ชุนโสภิตบรรณลักษณ์. คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑. มปป.
๗. มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิม आयurvedicวิทยาลัย (เชวโกมารภักจ). ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ฉบับอนุรักษ์). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; ๒๕๓๘.
๘. วันดี กฤษณพันธ์. สมุนไพรสารพัดประโยชน์. กรุงเทพฯ : ภาควิษณุศาสตร์วินิจฉัย คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล; ๒๕๓๘.
๙. นันทวัน บุญยะประภัสร์, อรรนุช โชคชัยเจริญพร. สมุนไพรไม้พื้นบ้าน. สำนักงานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เล่ม ๑ - ๕. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท ประชาชน จำกัด; ๒๕๔๒.

Abstract**Knowledge of Folk Healers concerning Medicinal Plants and Herbal Medicines for Health Promotion: A Case Study of Mor Serm Jaitat of Yasothorn Province**

Kusuma Sriyakul*, Piyanuch Yoadsomsuay*, Chunthida Inthep*, Reamsiri Ninpattama-a-morn*

**Division of Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Medicine, Thammasat University*

A qualitative study on the collection of the body of knowledge of folk healers on single herbal medicine and herbal medicine recipes for health promotion was carried out. The objectives of the study were to compile the names and therapeutic application of herbs used by Mor Serm Jaitat in Yasothorn Province, and to determine the pharmacological activities of medicinal plants and herbal medicine recipes that he uses for health promotion and treatment of patients. The data were collected by conducting an in-depth interview to learn about his knowledge and concepts of disease treatment. The local forest was surveyed in order to collect the herbs for botanical identification and for the preparation of herbarium specimens. A specialist from the Royal Forest Department was consulted for plant identification, and a literature review on the pharmacological and toxicological studies of those medicinal plants was then performed.

It was found that Mor Serm Jaitat was forced to learn by helping his grandfather take care of patients since he was 12 years old. After his grandfather died, he took up his grandfather's responsibility in taking care of the health of the people in the community and he has developed his experience and career as a folk healer from patient contacts. He has also generously transferred and passed on his knowledge to other folk healers in and outside the communities so that they all can help in taking care of patients. One of his students, Mor Prapas Maskao can now apply that knowledge in the treatment of patients.

There are 106 herbs that he commonly uses; they can easily be found in the community, such as herbs for treatment of venomous snakebite and fever, and for the treatment of gastrointestinal tract and urinary tract diseases. Literature reviews show that those medicinal plant materials and their therapeutic applications comply with the principle of Thai traditional medicine regarding the taste and therapeutic efficacy of medicinal plant materials. For his herbal medicine recipes, the formulation and the preparation of such recipes also comply with the principle of Thai traditional medicine regarding main tastes of herbal medicine. The examination of patients is based on patient's history and complaint, as well as information on food consumption, seasons, age and physical examination to determine the balance of the body, mind, and the environment. Overall, Mor Serm Jaitat commonly uses basic symptomatic treatment and also treats some chronic diseases, such as cancer of the intestine. The dosage forms of herbal medicines used are simple, such as decoction and granular medicine.

This study showed the benefit of collecting folk healers' knowledge which could lead to further studies on the active constituents of medicinal plants, preclinical and clinical studies to develop herbal medicine that can be used more efficiently in patients.

Key words: folk medicine, Thai traditional medicine

ตารางที่ 1 ตัวอย่างสมุนไพรที่ขบ้อยและกรศึกษาข้อมูลทางวิทยาศาสตร์สนับสนุน จำนวน ๑๐๖ ชนิด

ลำดับ	ชื่อตามหมอพื้นบ้านเรียก	ชื่อกลาง	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์	ชื่อพ้อง	รสชาติ	สรรพคุณของหมอพื้นบ้าน
๑	ก้นเดือย	พลองแก่นหิน	<i>Rhodomiadumetorum</i> Merr.&Perry	MYRTACEAE	-	ฝาด,หอมเย็น	รากะแก้ท้องร่วง ถ่ายพิษมูกเลือด สมานแผล ทั้งภายในและภายนอก
๒	กระโดน	กระโดน	<i>Careya sphaerica</i> Roxb.	LECYTHIDACEAE (BARRINGTONIACEAE)	<i>Carborea</i> Roxb.	ฝาด	เปลือกต้น: - แก้แผลในปาก ใช้เปลือกต้นต้มผสมสารส้มพอกหรือใช้อม - แก้แผลเรื้อรัง ตุ่มน้ำเหลืองเสีย ใช้เปลือกต้นต้มผสม - เปลือกเผาไฟ ชงน้ำดื่ม แก้ท้องร่วง
๓	กวาง	กวาง, มะกวาง	-	-	-	ฝาด,ขม	เปลือกต้น, เนื้อไม้: รักษารากฟัน
๔	ก้านเลื่อมหรือ	-	-	-	-	มัน	ราก,เนื้อไม้: บำรุงกำลัง บำรุงเส้นเอ็น
๕	เกล็ดลั่นนอย	เกล็ดลั่นนอย	<i>Phyllodium pulchellum</i> (L.) Desv.	LEGUMINOSAE - PAPILIONOIDEAE	-	ฝาด,มัน,จืด	ทั้งต้น: แก้โรคริดสีดวงทวาร แก้พิษไข้พิษร้อน
๖	เถียงป็น	โกป็น	-	-	-	ขม,เผ็ด	ราก: แก้ไข้ แก้พิษร้อน
๗	แก่นยาง	ข้าวหลามดง	-	-	-	จืด	ราก,แก่น: ดองพริก ผิดสำแดง
๘	โกทา	คนทา	<i>Harrisonia perforata</i> (Blanco) Merr.	SIMAROUBACEAE	-	ขม	ราก: แก้ไข้ แก้ปวดฟัน ผล: แก้ท้อง แก้คลื่นร่นานเมา (แก้เมาคลื่น)
๙	ข้อกวาว, โขยกวาว	ข้อกวาว	-	-	-	ขม	ราก: แก้โรคระเคาะอาหาร
๑๐	ข่าโคมแดง, ข่าภูเขา, ข่าดง	ข่าโคม	-	-	-	เผ็ด	เหง้า,ลำต้น,ใบ: - ขับลมในช่อง แก้ขับพริก อัมพาต - ใช้ภายนอก: ใช้เป็นส่วนประกอบของยา ประคบ รว แก้โรคริดสีดวง และ แก้ลมพิษ อัมพาต
๑๑	ข่าขี้	กระดุกกบ	<i>Hymenopyramis brachiata</i> Wall.Ex Kurz Wall.Ex Kurz	LABIATAE (LAMIACEAE)	-	เมาเบื่อ	เนื้อไม้: แก้พิษตะเภาพิษร้อน ขับถ่ายลำไส้
๑๒	ข้าวสารเค็ด, อีต่า	ข้าวสารเค็ด	<i>Prismatomeris sessiliflora</i> Phippre ex Pitard	RUBIACEAE	-	ขม,เผ็ด	ราก: แก้ปวดหลัง ปวดเอว แก้ไข้ แก้พิษไข้พิษร้อน
๑๓	ข้าวหลามดง	ข้าวหลามดง	<i>Goniothalamus laoticus</i> (Finet & Gagnep), Ban	ANNONACEAE	-	หอมเย็น,จืด	เนื้อไม้: แก้ไข้ในเด็ก
๑๔	ขี้ขอน	ขี้ขอน	<i>Helicteres anqustifolia</i> L.	STERCULIACEAE	-	ฝาด,จืด	ราก: แก้ท้องเสีย แก้พิษ
๑๕	ขี้หนอน	หางกระรอก	<i>Clitoria macrophylla</i> Wall. EX Benth.	FABIACEAE	-	เมาเบื่อ,จืด	ราก: แก้โรคระเคาะอาหาร และลำไส้
๑๖	ขี้เหล็กใหญ่	ขุมเห็ดเทศ	<i>Cassia alata</i> (L.) Roxb.	CAESALPINIOIDEAE (LEGUMINOSAE)	-	เมาเบื่อ,ขม	ดอก,ใบ: รักษาอาการท้องผูก ใน:รักษาแผล เกล็ดลั่นนอย
๑๗	เข็มป่าขาน, เข็มพระราม	เข็มขาว	<i>Ixora ebarbata</i> Craib	RUBIACEAE	-	จืด	ราก: แก้พิษไข้ เป็นก้อน ไม้เป็นเลื้อย (ไม้ใช้รั้ว)
๑๘	เข, เขใหญ่, เขไข่	แกแล, สักขี้	<i>Maclura cochinchinensis</i> (Lour.) Corner	MORACEAE	-	เมาเบื่อ,ขม	แก่น,ลำต้น,ราก: พอกโรคริดสีดวง ลำไส้
๑๙	เขียงน้อย	เขียง	-	-	-	เปรี้ยว,จืด	ราก: แก้พิษตะเภาพิษร้อน แก้ไข้
๒๐	ลอนแคน	วาชบาป่า	-	-	-	จืด	ราก, แก่น: ลดไข้ทุกชนิด
๒๑	คอมส้ม	พลับพล่า	<i>Microcos tomentosa</i> Sm.	TILIACEAE	<i>Grewia paniculata</i> Roxb.	ฝาด,เปรี้ยว	ราก, แก่น: แก้ปวดหลัง ปวดเอว พิษตะเภาพิษร้อน แก้พิษ เปลือกต้น, ยอดอ่อน: แก้แผลในปาก แก้ท้องเสีย แก้บิดแผล
๒๒	คำรอก	คำรอก,ตามกรวด	<i>Eleipanthus tomentosus</i> Kurz.	CONNARACEAE	-	จืด	แก่น: แก้โรคริดสีดวงลำไส้
๒๓	คิงโพนกุ่ม	คิงโพนกุ่ม	<i>Elephantopus scaber</i> L.	COMPOSITAE	-	จืด	ราก: แก้ท้อง ขับพิษตะเภาพิษร้อน ปวดเอว
๒๔	ลูกข่อย, ลูกป่า, พริกป่า	พุดสวน	<i>Tabernaemontana divaricata</i> (L.) R.Br.ex Roem. et Schult	APOCYNACEAE	<i>Ervatamia .E. coronaria</i> Stapf <i>divaricata</i> Burk.	ขม,เผ็ด	ราก: แก้ขับลม แก้ท้องบิด และลายสมหะ
๒๕	เครือข้าวเหนียว	-	-	-	-	ฝาด,เผ็ด	ทั้งต้น: บำรุงกำลัง บำรุงเส้นเอ็น ขับลม
๒๖	เครือขมเกลมแดง	เดาวัลย์แดง,เสวอาทิลย์	-	-	-	มัน,เผ็ด	เถาวัลย์: รว บำรุงโลหิต แก้ปวดเมื่อยเส้นเอ็น
๒๗	เครือคางคาก	แทงทง	<i>Dalbergia velutina</i> Benth.	-	<i>D.abbreviate</i> Craib, <i>D.pierreana</i>	เมาเบื่อ,จืด	เถาวัลย์: แก้พิษตะเภา
๒๘	เครือคาลา	เดาวัลย์เปรี้ยว	<i>Derris timoriensis</i> (DC.) Pittier. (D. scandens Benth.:Jewel-vine, Tuba-root)	FABACEAE (LEGUMINOSAE)	-	ขม,มัน	เถาวัลย์: แก้พิษร้อน ปวดเมื่อยตามร่างกาย พิษตะเภาพิษร้อน
๒๙	เครืออานาง, เตาวัลย์นางเขียว	อานาง	<i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels.	MENISPERMACEAE	-	มัน,เมาเบื่อ,จืด	ราก,ใบ: แก้ไข้ ตัวร้อน
๓๐	เครือลิ้นเสด	ลิ้นเสด,ลิ้นเสด,รสสุกนรี	<i>Tetracera loureiri</i> (finet Gayuep.) Pierre	DILLENIACEAE	-	ฝาด,เมาเบื่อ	เถาวัลย์: แก้พิษร้อน โรคริดสีดวง บำรุงมัน น้ำในเถาวัลย์รสมีสี: แก้ปวดเมื่อย
๓๑	เครือแสนพัน	แสนพัน	<i>Bauhinia bracteata</i> (Grah.ex Benth.) Baker.	LEGUMINOSAE (FABACEAE)- CAESALPONIOIDEAE	<i>B. harmandiana</i> Pierre ex Gagnep. <i>B. unguiculata</i> Baker., Phanera	ฝาด,เมาเบื่อ	เถาวัลย์,เนื้อไม้,เปลือกต้น: แก้ถ่ายบิด มูกเลือด ท้องเสีย สมานแผล ปวดฟัน เตาวัลย์ฝาด แสดงต่อโรค ท้องผูก
๓๒	เครือไส้ตัน	โมกเครือ	<i>Aganosma marginata</i> (Roxb.) G. Don	APOCYNACEAE	-	ฝาด,มัน	เหง้า, รว, ใบ: แก้พิษมูกเลือด
๓๓	แกหางสิง	แกหางสิง,แกพุงหนู	<i>Fernandona adnophylla</i> (Wall.Ex G.Don) Steenis	BIGNONIACEAE	-	ฝาด,ขม	เปลือกต้น,ดอก: แก้ไข้ ขับพิษตะเภา
๓๔	จวงหอม	พญาควบหัก	<i>Cinnamomum porrectum</i> (Kosterm.)	LAURACEAE	<i>C.porrectum</i> Kosterm.	หอมเย็น	แก่น,ใบ,ทั้งต้น: ขับลม แก้ท้องอืด
๓๕	ช้างสารเครือ	-	-	-	-	เมาเบื่อ	ต้น: ขับเหงื่อ พอกน้ำเหลือง พอกเลือด
๓๖	คำดวน	คำดวน	<i>Melodorum fruticosum</i> Lour.	ANNONACEAE	-	เมาเบื่อ	ราก: เป็นยาระบาย
๓๗	ต้นเขากวางอ่อน	ชายค้ำเสา	<i>Platyserium vaillichii</i> Hook.	POLYPODIACEAE	-	จืด	ใบ: ขับพิษตะเภา แก้พิษไข้ ไล่พิษร้อน
๓๘	ต้นจันทน์	จันทน์ขาว	<i>Mansonia gagei</i> J.R.Drumm ex Prain	STERCULIACEAE	-	จืด	แก่น: แก้ไข้
๓๙	ต้นหมี่	หมี่หมื่น	<i>Litsea glutinosa</i> (Lour.) C.B.Rob.	LAURACEAE	-	มัน	ใบ: สมานรากคม บำรุงรากคม
๔๐	ดองเล้ง	น้ำเต้าน้อย	-	NONACEAE	-	เปรี้ยว,จืด	ราก: บำรุงมันแก้ลมพิษ แก้ถ่ายเมื่อย ขับเมือกมัน
๔๑	คากวาง	ก้านแดงก้าน	<i>Salacia verrucosa</i> Wight	CELASTRACEAE	-	ฝาด,เมาเบื่อ	เถา, รว, เหง้า: แก้ถ่ายเมื่อย แก้พิษมูก พริกดี สมานลำไส้ แก้โรคริดสีดวง
๔๒	ตาไก่	ก้านแดงก้าน	<i>Salacia chinensis</i> L.	CELASTRACEAE	-	ฝาด,เมาเบื่อ	เนื้อไม้: แก้พิษร้อน แก้ถ่ายเมื่อย สมานแผล
๔๓	ด่างไก่	กระดังงา	<i>Leea rubra</i> Blume ex Spreng.	LEEACEAE	-	ฝาด,หวาน	ราก: แก้ถ่ายเมื่อย มูกเลือด

๔๔	ควาหนู	ควาหนู	<i>Caryota bacsonensis</i> Magalon.	ARECACEAE (PALMAE)	-	หวาน,ขม	ราก:แก้ไข้ ขับปัสสาวะ
๔๕	ควนแดง	ควนแดง	<i>Cratogeomys maingayi</i> Dyer	CLUSIACEAE (EUPHIBIFERAE)	-	ฝาด,เปรี้ยว	ยาง:แก้พิษ แก้โรคกระเพาะ แก้ปวดแผลหรือฝี เช่น สันเขี้ยวแตก
๔๖	ดินเบ็ดเครือ	เถาเอ็นอ่อน	<i>Cryptolepis buchanani</i> Roem et Schult.	ASCLEPIADACEAE	-	เมาเบื่อ,ขม	เถา:ใบ: เป็นยาระบาย ถ่ายสั่น
๔๗	คืดแปดต้น	อีเหนียว,อีเหนียวเล็ก	<i>Desmodium styracifolium</i> (Osbeck) Merr.	LEGUMINOSAE (FABACEAE)	-	จืด	ทั้งต้น:ขับปัสสาวะ ถ่ายพยาธิ
๔๘	คูด้าง	ก้นฉัตร	-	-	-	จืด	แก้คัน, แก้ไข้ แก้ไข้มาลาเลีย ไข้พิษ
๔๙	กมพู	กะทูนบก	<i>Anthocephalus chinensis</i> (Lamk.) A.Rich. ex Walp.	RUBIACEAE	-	ฝาด,เผ็ด	เปลือกต้น:แก้พิษ บำรุงน้ำนม
๕๐	เทพารโ	เทพารโ,จวง	<i>C. porrectum</i> (Roxb.) Kosterm.	LAURACEAE	-	หอมเย็น,เผ็ด	แก้พิษ แก้ท้องอืด ลมป็นป่วนในท้อง
๕๑	บกลาย	กระบก	-	-	-	จืด	ใบ, แก้พิษ ขับปัสสาวะ ขับ แก้ปวดเมื่อย
๕๒	ประดงแดง	กำยานดิน	<i>Syrax tonkinensis</i> (Pierre) Craib ex Hartwich	STYRACACEAE	-	ฝาด,หอมเย็น	แก้พิษหรือแก้ไข้ บำรุงร่างกาย
๕๓	ปีกไก่ดำ	กระดุกไก่ดำ	<i>Justicia grossa</i> C.B. Clarke	ACANTHACEAE	<i>J. diacantha</i> Imlay, <i>J. valida</i> Ridl. var. <i>glandulosa</i> Fisch.	จืด	ทั้งต้น: แก้ไข้ แก้ปวดหลังปวดเอว ปัสสาวะขุ่นข้น
๕๔	เปล้าน้อย	เปล้าน้อย	<i>Croton sublyratus</i> Kurz	EUPHORBACEAE	-	ฝาด,เผ็ด	แก้กระเพาะอาหาร แก้เวียน ใช้ประคบ แก้อาการอักเสบ
๕๕	ผดุง	ผดุง,หมึก	-	-	-	ฝาด,มัน	แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๕๖	คึกคัก	เสม็ดขาว,เสม็ด	<i>Melaleuca cajuputi</i> Powell	MYRTACEAE	<i>M. eucadendra</i> L. var. <i>minor</i> Duthie	ฝาด	แก้พิษ, ราก:แก้พิษ ขับปัสสาวะ ริดสีดวงทวารชนิด เลือดออก แก้โรคกระเพาะอาหาร
๕๗	คึกคัก	คึกคัก	<i>Cleome viscosa</i> L.	CAPPARACEAE	<i>Polanisia viscosa</i> DC.	เมาเบื่อ	ทั้งต้น: เป็นยาอายุวัฒนะ ช่วยให้อ่อนหลับ (ไม่ควรใช้ดื่ม)
๕๘	คึกคัก	เหมือดคณ	<i>Aporosa villosa</i> (wall.) Ex Lind. Baill.	EUPHORBACEAE	-	ฝาด,เปรี้ยว	ใบ: เป็นยาระบาย, แก้พิษ
๕๙	พญาเมือสาย	ขนุนป่า	<i>Artocarpus lacucha</i> Roxb. ex Buch. - Ham.	MORACEAE	<i>Artocarpus lakoocha</i> Roxb.	ฝาด,หอมเย็น	แก้พิษ ขับปัสสาวะ, แก้พิษ
๖๐	พวงข้าว	นมสวรรค์ดอกขาว	<i>Clerodendrum paniculatum</i>	VERBENACEAE	-	หอมเย็น,จืด	ราก: แก้พิษ ขับปัสสาวะ แก้พิษผดผื่นแดง แก้พิษงู
๖๑	พวงข้าว	นมสวรรค์	<i>Clerodendrum paniculatum</i> L.	LABIATAE	-	หอมเย็น,จืด	ราก: แก้พิษผดผื่นแดง แก้พิษงู
๖๒	มะนาว	มะนาวไข่ปลา	<i>Antidesma ghaesembilla</i> Gaertn.	EUPHORBACEAE	<i>A. paniculatum</i> Willd.	ฝาด,เปรี้ยว,จืด	ราก: ขับปัสสาวะ ขับ ปัสสาวะเหลือง แก้ไข้
๖๓	มะนาวน้อย	มะนาวไข่ปลา	-	-	-	ฝาด,เปรี้ยว	ราก: แก้พิษ ขับปัสสาวะ ขับปัสสาวะเหลือง แก้ไข้
๖๔	มะลิสีฟ้า, เถาวัลสี	เขี้ยวเล็ก, มะลิสีฟ้า	<i>Jasminum nervosum</i> Lour	OLEACEAE	-	ฝาด,ขม	ราก,ยอด: แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๖๕	มะหาด,หมากหาด	มะหาด	<i>Artocarpus lakoocha</i> Roxb. Ex Buch.-Ham.	MORACEAE	-	ฝาด,เมาเบื่อ	เปลือกต้น:แก้พิษ ขับปัสสาวะ แก้พิษผดผื่นแดง แก้พิษงู
๖๖	โมกเครือ	โมกเครือ	<i>Wrightia tomentosa</i> (Roxb.) Roem. et Schult.	APOCYNACEAE	-	ฝาด,หวาน,มัน	แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๖๗	ยางฉิ่ง	น้ำมันราชสีห์	<i>Euphorbia hypericifolia</i> L.	EUPHORBACEAE	<i>E. pilulifera</i> L.	ฝาด	แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๖๘	ยาหัวคัน	อักษิหาร	<i>Clerodendrum serratum</i> (L.) Moon var. <i>wallichii</i> C.B. Clarke	LABIATAE (VERBENACEAE)	-	หวาน,มัน	แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๖๙	ลิ้นดิน	ชุมเห็ดไทย	<i>Cassia tora</i> (L.)Roxb.	CAESALPINIACEAE	-	เมาเบื่อ,ขม	ทั้งต้น: ราก: ท้าวริดสีดวงทวาร ใบ: แก้พิษ ขับปัสสาวะ ขับปัสสาวะ แก้พิษผดผื่นแดง แก้พิษงู ผล: แก้ไอ แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๗๐	ลิ้นจี่	-	-	-	-	ฝาด,ขม	ราก: แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๗๑	ลิ้นจี่	ชะมวง	<i>Garcinia cowa</i> Roxb.	GLUSIACEAE	-	ฝาด,เปรี้ยว	ใบ: ใช้แก้พิษ ขับปัสสาวะ, แก้พิษ
๗๒	ลิ้นจี่	ลิ้นจี่	<i>Aganoneerion polymorphum</i> Pierre ex Spire	APOCYNACEAE	APOCYNACEAE <i>Antirrhoea esquirolii</i> Lev. APOCYNACEAE <i>Ecdysanthera pedunculosa</i> Miq. APOCYNACEAE <i>Ecdysanthera rosea</i> Hook. et Arn. APOCYNACEAE <i>Parameria pedunculosa</i> (Miq.) Fem.-Vill.	เปรี้ยว	ใบ: เป็นยาระบาย แก้พิษ ขับปัสสาวะ ราก: เป็นยาระบาย ขับปัสสาวะ
๗๓	ลิ้นจี่	ลิ้นจี่	<i>Clausena excavate</i> Bur.f.	RUTACEAE	-	เผ็ด	ราก: ใบ: แก้พิษ ขับปัสสาวะ, รุมหัวคัน, รุมหัวคันสีดวงทวาร, ราก: แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๗๔	สะแบง	ยางกราด	<i>Dipterocarpus intricatus</i> Dyer.	DIPTEROCARPACEAE	-	ฝาด	เปลือกต้น: แก้พิษ ขับปัสสาวะ น้ำจากต้น: แก้โรคริดสีดวงทวาร แก้พิษของงูพิษงู
๗๕	ลิ้นจี่	มะขาม, ตาลขโมย	<i>Dillenia sp.</i>	-	-	เมาเบื่อ	ราก: แก้พิษ ขับปัสสาวะ แก้พิษงู แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๗๖	ลิ้นจี่	อบเชยเทศ	<i>Cinnamomum zeylanicum</i> L.	LAURACEAE	-	เผ็ด	ทั้งต้น: แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๗๗	หญ้าเงา	กะเม็ง	<i>Eclipta prostrata</i> L.	COMPOSITAE	-	จืด	ทั้งต้น: แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๗๘	หญ้าขจรสี	หญ้าขจรสี	<i>Sida rhombifolia</i> L.	MALVACEAE	-	มัน	ทั้งต้น: แก้พิษ ขับปัสสาวะ บำรุงเส้นเอ็น ทำน้ำมันทาแผล
๗๙	หญ้าขจรสี	หญ้าขจรสี	<i>Aranthes aspera</i> L.	AMARANTHACEAE	<i>A. aspera</i> L. var. <i>rubro-fusca</i> Wight.	จืด	ทั้งต้น: ขับปัสสาวะ แก้พิษ
๘๐	หญ้าขจรสี	หญ้าขจรสี	<i>Heliotropium indicum</i> L.	BORAGINACEAE	-	เมาเบื่อ,ขม	ทั้งต้น: ขับปัสสาวะ แก้พิษ ขับปัสสาวะ
๘๑	หญ้าขจรสี	หญ้าขจรสี	<i>Leptochloa chinensis</i> (L.) Nees	POACEAE (GRAMINEAE)	POACEAE (GRAMINEAE)	ขม,จืด	ทั้งต้น: แก้พิษ ขับปัสสาวะ ริดสีดวง (บุกร)
๘๒	หญ้าขจรสี	ใบยาสูบ	<i>Biophytum sensitivum</i> m (L.) DC.	OXALIDACEAE	-	จืด	ทั้งต้น: ขับปัสสาวะ แก้โรคริดสีดวงทวาร
๘๓	หญ้าขจรสี	หญ้าขจรสี	<i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers.	GRAMINEAE	-	จืด	ทั้งต้น: ขับปัสสาวะ ขับปัสสาวะ
๘๔	หญ้าขจรสี	หญ้าขจรสี	<i>Cyperus rotundus</i> L.	CYPERACEAE	-	มัน,เผ็ด	ทั้งต้น: ขับปัสสาวะ ริดสีดวง ขับปัสสาวะ

๘๕	หนามค้อ	หนามตะคอง	<i>Ziziphus combodiana</i> Pierre.	RHAMNACEAE	-	เปรี้ยว	เถา: บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อย
๘๖	หนามเลื้อย	เลื้อยเครือ	<i>Ziziphus oenoplia</i> (L.) Mill.var. <i>oenoplia</i>	RHAMNACEAE	<i>Rhamnus oenoplia</i> L.	เปรี้ยว	เครือ: แก้เส้นเอ็น แก้กระดูกขา
๘๗	หนวดเดือนห้า	พระขรรค์ไชยศรี	<i>Myxorum smilacifolium</i> (Wall.) Blume ssp. <i>Confertum</i> (Kerr) Kiew	OLEACEAE	-	เฝื่อน	เครือ: ขับเหงื่อ ดับกลิ่นไ้กระเจา
๘๘	หนุมานประสานกาย	หนุมานประสานกาย	<i>Schefflera leucantha</i> R. Vig.	ARALIACEAE	-	ขม,จืด	ใบสด: ตำน้ำคั้น บิดแผลเป็นยาสมานแผล
๘๙	หมากดูก	มะดูก	-	-	-	มัน	แก่น: บำรุงกำลัง บำรุงเส้นเอ็น
๙๐	หมากดูกไส	ขึ้นทองพวยบาท	<i>Gelonium multiflorum</i> A. Juss.	EUPHORBIACEAE	-	มัน,จืด	เนื้อไม้,ราก: แก้ปวดกระดูก เส้นเอ็น แผลในปาก ชุ่มชื้น แผลเรื้อรัง
๙๑	หมากพอก	มะพอก	<i>Parinari anamense</i> Hance	ROSACEAE	-	มัน	เปลือก,เนื้อไม้: แก้ลมพิษ อัมพาต แก้ปวดเมื่อย
๙๒	หมากยป้า	มะยป้า	<i>Acronychia pedunculata</i> (L.) Miq.	RUTACEAE	-	มัน	เนื้อไม้,ใบ: แก้เวียนศีรษะ ขับเหงื่อ
๙๓	หมากแหม่น	สมอพิภก	<i>Terminalia bellirica</i> (Gaertn.) Roxb	COMBRETACEAE	<i>Myrobalanus bellirica</i> Gaertn.	ฝาด,เปรี้ยว	เปลือก,กุก: ข้างเด็ก แผลชันตุ อัมพาต อัมพาต
๙๔	หมากแห้ง	เผ่า	<i>Anomum xanthioides</i> Wall. ex. Baker	ZINGIBERACEAE	<i>Anomum ullosum</i> Lour.var. <i>xanthioides</i> (Wall.ex Baker) T.L Wu	เค็ด	ทั้งต้น: แก้ลมวิงเวียน ร้องอืด ร้องเฟ้อ
๙๕	หมาน้อย	กุ่มขมา,กุ่มปัด	<i>Cisampelos pareira</i> L.var. <i>hirsuta</i> (Buch.ex DC.) Forman	MENISPERMACEAE	<i>C.pareira</i> L., <i>C.poilanei</i> Gagnep.	ขม,จืด	ใบ: แก้ร้อนภายใน เป็นยาระบาย แก้ท้องผูก แก้ไข้
๙๖	หมาวัว	เหียงเครือ	-	-	-	ฝาด,จืด	ทั้งต้น: รักษานแผล คันผิวหนัง
๙๗	หมากบ้อง	ปลาไหลเผือก	<i>Eurycoma longifolia</i> Jack	SIMAROUACEAE	-	ขม	ทั้งต้น,ราก: แก้ไข้ทุกชนิด
๙๘	หมากดำแดง	หมากดำ	<i>Diospyros oblonga</i> Wall. Ex G.Don	EBENACEAE	-	ขม	แก่นต้น: โรคนิ่วเพราะอาหารล้าไส้
๙๙	หมากแดง	หมากขม	<i>Calamus rotang</i> L.	ARECACEAE PALMAE (เดิม)	<i>Calamus roxburghii</i> Griff. <i>Calamus scipionum</i> Lam	ขม,จืด	ราก,เหง้า: แก้ไข้ ขับปัสสาวะ ดาเหือง แก้วิงเวียน
๑๐๐	หมากตะมอย	หมากตะมอย	<i>Pothos scandens</i> L.	ARACEAE	<i>Pothos zeylanicus</i> Dassow	จืด	ทั้งต้น: แก้ลมชัก แก้เส้นเอ็น ขับปัสสาวะ
๑๐๑	หมากาว	ขี้ฮ้าง	<i>Walsura robusta</i> Roxb.	MELIACEAE	-	ฝาด	เปลือก: สมานภายใน แก้ท้องเสีย บิด แผลในปาก
๑๐๒	หมากชง	พลองหมากชง	<i>Aporosa ficifolia</i> Bail.	EUPHORBACEAE	-	เฝื่อน,จืด	แก่น: แก้ไข้ทุกชนิด
๑๐๓	หมากแดง	พลองหมากแดง	<i>Memecylon edule</i> Roxb.	MEMECYLACEAE	-	ขม	แก่นต้น: แก้ไข้มาลาเรีย ไข้ทุกชนิด
๑๐๔	หมาก	สามสี	<i>Chromolaena odorata</i> (L.) R.M.King et H.Rob.	ASTERACEAE COMPOSITAE (เดิม)	<i>Eupatorium conyzoides</i> Vahl.E. <i>odoratum</i> L.	เค็ด	ใบ,เหง้า,ราก: ขับปัสสาวะ ตำผสมปูนพอกฝี บิดแผลสดห้ามเลือด
๑๐๕	หมากขี้เหล็ก	พญารากขาว	<i>Melastoma saigonense</i> (Kuntze) Merr. <i>Malabar melastome</i> .	MELASTOMACEAE	<i>Melastoma villosum</i> Siam	เฝื่อน	ราก: แก้ลมชัก แก้เส้นเอ็น
๑๐๖	หมากปลาไหลเครือ, สามสี	-	-	-	-	เฝื่อน	ลำต้น: ขับพิษไข้ป่า ถ่ายพิษ ระบายท้อง